

Pia Koivunen, Anna Laakkonen, Silja Pitkänen
ja Matias Kaihovirta

Neuvostoliiton tutkimuksen vuosikymmenet

Käsillä oleva artikkelikokoelma on ensimmäinen Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran (THPTS) vuosikirja, jonka teemana on Neuvostoliitto *per se*. Neuvostoliitto on toki esiintynyt monissa aiemmissakin kesäseminaareissa ja vuosikirjoissa – seuran julkaisemat vuosikirjat perustuvat kesäseminaareissa pidettyihin esitelmiin – mutta Neuvostoliitto ei ole ollut kattavana teemana aikaisemmissa vuosikirjoissa. *Väki Voimakas* numero 37, *Työväki ja Neuvostoliiton vuosisata*, ilmestyy THPTS:n juhlatuotena, seuran täyttäessä 40 vuotta. Tästä syystä onkin erityisen kiinnostavaa tehdä läpileikkaus siihen, millaista Neuvostoliiton historian tutkimusta seuran vuosikirjoissa on aikaisemmin julkaistu.

Käsite 'Neuvostoliiton vuosisata' tulee tutkija Moshe Leviniltä (2005). Levin käytti käsitettä kuvaamaan maan valtavaa merkitystä koko 1900-luvun ajan. Neuvostoliiton merkitys on ollut huomattava myös 'työväelle', ja Neuvostoliitolla on suuri rooli usein myös työväen (historian) tutkimuksessa. Neuvostoliiton historia on erityisen – ja surullisen – ajankohtaista myös Venäjän aloittaman Ukrainan hyökkäyssodan vuoksi, sillä Venäjän tämänhetkissä pyrkimyksissä alueellisen, kielellisen ja kulttuurisen valtapiirinsä laajentamiseksi on runsaasti menneisyyden, eli neuvostoimperiumin, painolastia. Näistä syistä koemme, että Neuvostoliitto-teemaisen *Väki Voimakas* -vuosikirjan julkaise-

minen on mielekästä juuri nyt, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran täyttäessä 40 vuotta.

Tarkastelemme tässä johdantoartikkelissa, miten Neuvostoliitto on ollut esillä seuran aikaisemmissa vuosikirjoissa, millaista Neuvostoliiton historian tutkimusta on tehty kansainvälisesti sekä Suomessa eri vuosikymmeninä, millaisia muutoksia tutkimussuuntauksissa on ollut, ja mistä ne ovat mahdollisesti johtuneet. Lopuksi esittelemme vuosikirjan artikkelit.

Ensimmäinen *Väki Voimakas* ilmestyi vuonna 1985, ja sen toimittivat tutkijat Jouko Jaakkola ja Olli Vehviläinen. Kokoelmassa Pauli Kettunen tarkastelee työväen historian tutkimusta Suomessa, ja Pertti Haapala esittelee työväen historian tutkimusperinteitä. Lisäksi muun muassa Heikki Näreikkö kirjoittaa Tampereen työväestön elintasosta vuosina 1850–1910, ja Ari Järvelä luottaa työväen yhteistoiminnan muotoja Tampereella 1850-luvulta vuoteen 1905. Neuvostoliittoon liittyy etäisesti Jukka Paastelan artikkeli *Marxin ja Engelsin käsitykset työväenluokan poliittisista organisaatioista ja puolueista – tutkimusongelmien hahmottelua*. Onkin huomionarvoista, että Neuvostoliiton, kommunismin ja sosialismin tutkimuskentät ovat vyyhteytyneet varsin voimakkaasti, eikä näiden tutkimussuuntauksien erottaminen toisistaan olisi kovin yksinkertaista tai välttämättä aina edes mahdollista. Palaamme tähän teemaan kansainvälisen Neuvostoliiton/Venäjän tutkimuksen esittelyn kohdalla.

Väki Voimakas -julkaisusarjan alkuvuosina Neuvostoliitto oli vielä voimissaan, tai ainakin olemassa, ja maa oli keskeinen tekijä monen suomalaisen jokapäiväisessä elämässä. Neljännen *Väki Voimakkaan* teema oli Suomen itsenäistyminen sekä sitä edeltäneet ja seuranneet tapahtumat – teeman yhteydet neuvostohistoriaan ovat ilmeisiä. THPTS:n silloinen puheenjohtaja Olli Vehviläinen kertoo esipuheessa, että seura järjesti vuosina 1987–1988 seminaareja ja yleisötilaisuuksia, joissa käsiteltiin Suomen itsenäistymistä ja joihin kokoelma pohjaa. Vehviläinen mainitsee, että seminaareissa oli mukana myös neuvostoliittolaisia tutkijoita, jotka nostivat esiin uudenlaisia kysymyksiä Suomen itsenäistymisen ajasta, ja teoksessa on mukana neljä artikkelia neu-

vostoliittolaisilta tutkijoilta. Lisäksi Suomi-Neuvostoliitto-Seura [sic.] tuki Suomen itsenäistymisen aikaa käsittelevien seminaarien järjestämistä ja *Väki Voimakkaan* -julkaisemista.¹

Neuvostoliitto-käsityksiin, kuten myös Neuvostoliiton historian tutkimukseen, tuli valtava murros Neuvostoliiton hajoamisen myötä. Ajallisen etäisyyden kasvaessa sortuneeseen imperiumiin myös uudenlaiset näkökulmat ja tarkastelutavat tulivat mahdollisiksi. Lisäksi tutkijat pääsivät moniin neuvostoaikana yleisöltä suljettuihin arkistoihin – kunnes niihin pääsy estettiin uudelleen. *Väki Voimakas* numero 11 käsitteli kommunismia Suomessa, ja vuosikirjan toimittaja Tauno Saarela pohtiikin esipuheessa, että Neuvostoliiton romahduksen jälkeen Moskovan arkistojen aukeaminen toi uusia mahdollisuuksia ja haasteita kommunismin tutkimukselle, ja tarvitaan uusia kysymyksiä ja lähestymistapoja täydentämään kylmän sodan aikaisia näkemyksiä.²

Vaikka avoimempien arkistojen aika jäikin lyhyeksi, on Neuvostoliitto kuitenkin esiintynyt vuosien varrella usein *Väki Voimakkaiden* sivuilla. Neuvostoliitto on ollut esillä jälleen esimerkiksi suhteessa Suomen itsenäistymiseen ja sisällissotaan (erityisesti VV 30, *Työväki kumouksessa*, toim. Sami Suodenjoki ja Risto Turunen, ja VV 31, *Sisällissodan jäljet*, toim. Tiina Lintunen ja Anne Heimo), suomalaiseen kommunismiin (esim. Joni Krekolan artikkelit *Luottamuksen ongelma Suomen maanalaissa kommunismissa*, VV 16, ja ”*Kauhea joskin on puhdistustyömme...: SKP ja väkivalta*, VV 17; Tauno Saarela: *Suomalainen kommunismi ja rajat*, VV 18), talvi- ja jatkosotaan sekä sotakorvauksiin (mm. Inkeri Ahvenisto: *Omapäisyys, yhdistystoiminta, tuotantokomitea. Vaikuttamista Verlan tehdasyhdyskunnassa*, VV 19; Piia Vuorinen: *Vapaina vaaralliset naiset. Valtiollinen poliisi ja sota-ajan turvasäiliökysymys 1939–1944*, VV 33), kylmään sotaan ja Neuvostoliittoon ”lännen” kilpailijana (Marjatta Rahikainen: *Mistä työväki tuli tutkimukseen ja missä se nyt on?*, VV 21), sekä Neuvostoliiton hajoamiseen ja hajoamisen taloudellisiin vaikutuksiin (esim. Kimmo Kevätsalo: *Työnantaja ja työntekijä muutoksessa – entä ammattiyhdistysliike*, VV 20). Lisäksi

monien poliitikkojen, erityisesti Urho Kekkosen, ja lisäksi myös esimerkiksi Väinö Tannerin, suhde Neuvostoliitton on mainittu useissa artikkeleissa (mm. Mikko Majander: *Tanner-viha ilman naamioita*, VV 15).

Suomen sisällissotaan – ja laajemminkin suomalaisen kommunismin – liittyen niin sanotut punapakolaiset ja heidän toimintansa ja kohtalonsa Neuvostoliitossa ovat myös olleet vuosien varrella toistuvasti esillä *Väki Voimakas* -vuosikirjoissa eri yhteyksissä, eikä heidän osuutensa ole aivan vähäinen myöskään uusimmassa, *Väki Voimakas* numero 37 -vuosikirjassa. Uusimpaan vuosikirjaan kirjoittaneet tutkijat eivät ole yksimielisiä punapakolaisuuden määritelmästä; eriäviä näkemyksiä on varsinkin siitä, mihin vuosiin punapakolaisuuden voidaan katsoa rajoittuvan. Keskustelua on herättänyt myös suomalaisuuden määritelmä. Tästä vuosikirjasta julkaistiin ennalta kolme artikkelia, Kansallisarkiston hallinnoiman Suomalaiset Venäjällä 1917–1964 -hankkeen tutkijoiden Jesse Hirvelän, Ira Jänis-Isokankaan ja Aleksi Mainion artikkelit. Kansallisarkiston järjestämissä yleisötilaisuuksissa keskustelua on herättänyt hankkeessa käytetty suomalaisuuden määritelmä, erityisesti inkerinsuomalaisten osalta. Kysymykset kansallisuudesta ovat monitahoisia ja niiden vaikutukset ulottuvat hyvin moniin eri asiayhteyksiin. Tässä kokoelmassa emme ota kantaa suomalaisuuteen 'Neuvostoliiton vuosisadan' aikana, vaan tuomme esiin tämänhetkistä Suomessa tehtävää, työväen ja Neuvostoliiton historiaan liittyvää tutkimusta.

Vaikka Neuvostoliitto onkin ollut usein esillä *Väki Voimakaisissa* vuosien varrella, on maan rooli osana työväen tutkimusta vähentynyt jonkin verran ajallisen etäisyyden kasvaessa työläisten ja talonpoikien valtion. Ajallisen etäisyyden ohella Neuvostoliiton roolin vähenemiseen on mahdollisesti vaikuttanut työväen tutkimuksen vuorovaikutus muiden uusien historian tutkimuksen suuntausten kanssa. Esimerkiksi vähemmistöjen historia, naisten historia, perheen historia ja arjen historia ovat avanneet uusia näkökulmia historian tutkijoille sekä tuoneet lisää lähteitä tutkimuksen piiriin, kuten myös uudenlaisia lähteiden lukuta-

poja. Esimerkiksi *Väki Voimakkaan* numero 13 (ilmestyi vuonna 2000) teemana on työväen huumori (toim. Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander ja Johanna Valenius), ja vuosikirjan numero 28 (vuodelta 2015) otsikko on *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä* (toim. Kirsi-Maria Hytönen ja Tuomas Laine-Frigren).

Neuvostohistoriaa on tarkasteltu *Väki Voimakkaissa* myös spesifeistä tutkimusnäkökulmista. Pia Koivunen esittelee Komsomol-nuorten pyrkimyksistä lukutaidottomuuden kitkemiseksi 1920–1930-lukujen vaihteessa (VV 23), Markku Kangaspuro tarkastelee niin sanottua Karjalan kuumetta, eli amerikansuomalaisen muuttoliikettä Neuvosto-Karjalaan *Väki Voimakkaassa* vuodelta 2012 (*Amerikansuomalaisen tie Neuvosto-Karjalaan: Leipää, poliittista aktivismia ja murskattuja unelmia*, VV 25) ja Jari Parkkinen tarkastelee 1920–1930-lukujen Neuvostoliiton musiikkipolitiikkaa (VV 35). Lisäksi Joni Krekola kirjoittaa maailman nuorisofestivaaleista numerossa 15, Ulla Aatsinki sosiaalisesta kasvatuksesta 1920-luvun Suomessa numerossa 29, ja samassa numerossa julkaistussa Reijo Miettisen ja Juha Tuunaisen artikkelissa Tammisaaren pakkotyölaitoksesta eli ”yliopistosta” on myös yhtymäkohtia Neuvostoliittoon.

Venäjä–Ukrainan sodan myötä arkistotutkimus on tullut jälleen haastavammaksi. Kuten THPTS:n kesäseminaarissakin joidakin kertoja todettiin, arkistot ovat kyllä auki, mutta esimerkiksi suomalaiset yliopistot ja säätiöt eivät tällä hetkellä tue Venäjälle suuntautuvia arkistomatkoja. Oma lukunsa tietysti ovat myös turvallisuus- ja eettiset kysymykset.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuralla on meneillään *Väki Voimakas* -vuosikirjojen digitointi, ja lähivuosina kaikki vuosikirjat tulevat verkkoon vapaasti saataville. Seuran vuosikirjoihin on näin ollen mahdollista tutustua tätä tiivistä esittelyä laajemmin ja eri näkökulmista. Seuraavaksi siirrymme tarkastelemaan neuvostohistorian tutkimuksen vaiheita kansainvälisesti ja Suomessa.

Neuvostoliiton historian tutkimus lännessä: Sovietologiasta Euraasian tutkimukseen

Kansainvälistä Neuvostoliiton ja Venäjän historian tutkimusta ovat leimanneet poliittiset intressit ja rahoituksen aaltoilu. Kansainvälisellä tutkimuksella viitataan tässä ennen kaikkea anglo-amerikkalaiseen tutkimukseen. Suhdannevaihtelujen mukaan Venäjää koskevalle tutkimukselle on joko virrannut rahaa tai rahoitusta on supistettu radikaalisti. Vaikka Venäjän historian tutkimuksen merkitys yleisesti tunnustetaan, sen tarve korostuu erityisesti kriisiaikoina. Tarkastelemme seuraavaksi länsimaista, erityisesti anglo-amerikkalaista, Neuvostoliiton ja Venäjän historian tutkimusta ja sen keskeisiä trendejä 1900–2000-luvuilla. Aihe on laaja ja monipolvinen, mikä väistämättä jättää monia kehityskulkuja ja kiintoisia alateemoja suurten linjojen varjoon.

Neuvostoliitto-nimisen valtion syntyminen sisällissodan jälkeen vuonna 1922 sai aikaan myös tarpeen ymmärtää ja tutkia tuota maata, sen olemusta ja ennen kaikkea sen vaikutusta muuhun maailmaan. Laajemmin Neuvostoliittoa käsittelevä historiointutkimus lähti liikkeelle vasta toisen maailmansodan jälkeen. Tuolloin ajallinen etäisyys mahdollisti jo pidemmän kaaren tarkastelun, mutta ennen kaikkea uusi maailmanpoliittinen tilanne loi lännessä tarpeen Neuvostoliiton tutkimukselle – ei vain historian, vaan eritoten politiikantutkimuksen näkökulmasta. Tieteellistä keskustelua sosialismin ja kommunismin teorioista oli käyty jo siitä lähtien, kun Karl Marx ja Friedrich Engels julkaisivat *Kommunistisen manifestin* vuonna 1848. Sitä seurasi eri suuntiin rönsyillyt, eurooppalaisen älymystön parissa käyty ajatusten vaihto, erityisesti 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa vakiintuneiden yhteiskuntatieteiden, kuten historian, taloustieteiden ja sosiologian sekä tieteistä vanhimman, filosofian, piirissä. Neuvostoliiton aatteellisena perustana ollutta yhteiskuntamallia oli siis puitu jo pitkään ennen kuin tuo yhteiskuntamalli oli valtiollisella tasolla käytössä.

Journal of Modern History -lehdessä vuonna 1937 ilmestyneessä, Venäjän historiografiaa käsitelleessä artikkelissaan histo-

riointsija Anatole G. Mazour arvioi, että Venäjän historian tutkimuksen tulevaisuutta oli vaikea kirjoitushetkellä ennustaa. Artikkelin päätteeksi hän esitti osuvan aikalaisnäkemysten Neuvostoliittoa ja sen historiaa koskevasta tutkimuksesta ja aikalaisutkijoiden roolista siinä. ”Meidän turbulentin aikamme historia on tulevaisuuden historioitsijoiden aihe; voimme auttaa heitä vain omaksumalla historiankeräilijän (*Geschichtssammler*) roolin ja näin aloitamme uudelleen siitä, mistä 1700-luvun historioitsijat lähtivät aikoinaan liikkeelle.”³

Vaikka varsinainen Neuvostoliiton historian tutkimus pääsiinkin käyntiin vasta vähän myöhemmin, pohjaa sille loi Venäjän historiaa ja kulttuuria tarkastellut tutkimus, jonka keskuspaikka 1900-luvun alussa, ennen toista maailmansotaa, oli Saksa. Siellä tutkimus oli painottunut ennen muuta slavistiikkaan ja slaavilaisiin kieliin, mutta myös historiaan, ja se käsitti Venäjän ohella myös muuta Keski- ja itäistä Eurooppaa. Venäjään keskittyneitä tutkimusinstituutteja avattiin 1900-luvussa useita: Breslaun yliopistoon 1918, silloisen Königsbergin yliopistoon 1922, ja Leipzin yliopistoon 1928. Alan ensimmäiset lehdet perustettiin luonnollisesti myös Saksassa. *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte* toimi vuosina 1910–1935, ja professori Otto Hoetzschin vuonna 1925 perustama *Osteuropa* ilmestyy yhä. Saksan johtava asema Venäjä-tutkimuksen maana tyssäsi kuitenkin Hitlerin ja kansallissosialistisen puolueen valtaannousuun 1930-luvun alussa.⁴

Iso-Britanniassa ja Yhdysvalloissa Venäjään keskittyvän tutkimuksen asema oli 1900-luvun alussa heikko ja altis suhdanne-muutoksille. Iso-Britanniassa yksi keskeisiä Venäjä-tutkimuksen toimijoita oli Sir Bernard Pares, joka paitsi julkaisuillaan myös toiminnallaan kehitti alaa. Pares oli muun muassa perustamassa The School of Slavonic and East European Studiesia (SSEES) sekä *Russian Review* (1912–1922) ja *Slavonic and East European Review* (1922) -lehtiä.⁵

Toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliiton historian tutkimus aktivoitui Iso-Britanniassa, Ranskassa, Länsi-Saksassa ja muualla läntisessä maailmassa, mutta tutkimuksen keskiöön nousi ehdottomasti Yhdysvallat. Sodanaikaisen liittolaisuuden

kohmetuttua kylmäksi sodaksi Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain välillä, kiinnostus sosialistista valtiota ja uutta supervaltaa kohtaan kumpusi ennen kaikkea uusista poliittisista realiteeteista. Älyllinen mielenkiinto erilaista yhteiskuntamallia kohtaan muuntui tarpeeksi tuntea vihollinen, kuten Robert C. Engerman toteaa kylmän sodan ajan sovietologiaa käsittelevässä teoksessaan *Know your enemy. The Rise and Fall of America's Soviet Experts* (2009).⁶

Kun kylmä sota yhä voimistuvammin määritteli suurvaltasuhteita, Yhdysvalloilla oli varsin heikko tilanne Venäjä-asiantuntijoiden suhteen. Engermanin mukaan maan hallituksella oli vain kolmisenkymmentä Venäjä-tuntijaa, joista vain kaksitoista osasi venäjää ja vain yhdellä oli tohtorintutkinto. Muun Keski- ja itäisen Euroopan tuntemus oli vielä heikompaa. Yliopistosektorilla tilanne ei ollut kovin paljon parempi. Neuvostoliittoon erikoistuneita tutkijoita oli, mutta juuri kukaan heistä ei ollut koskaan edes vierailut maassa. Yhdysvallat olikin kylmän sodan alussa tilanteessa, jossa sillä oli uusi tuntematon vihollinen ja hyvin vähän tutkimuspohjaista tietoa sekä asiantuntijoita tähän uuteen vastavoimaan tutustumiseksi.⁷

Asian tilaa ryhdyttiin korjaamaan, ja sen tuloksena syntyi Neuvostoliittoon keskittynyt monitieteinen tutkimusala, josta on usein käytetty käsitettä *sovietologia*. Vallanpitäjiin ja heidän välisiinsä valtasuhteisiin keskittyvästä tutkimuksesta on käytetty myös nimitystä *kremnologia*. Sovietologian kukoistuskausi ajoitui 1940-luvun lopulta 1960-luvun puoleen väliin. Tuona aikana ympäri Yhdysvaltoja syntyi sekä valtion (mukaan lukien CIA ja armeija) että yksityisten säätiöiden (mm. Ford Foundation ja Rockefeller Foundation) rahoittamana Neuvostoliittoon/Venäjäan keskittyneitä tutkimuslaitoksia, tutkinto-ohjelmia, kursseja, julkaisuja sekä laaja asiantuntijajoukko.⁸ Alan alkuvuosien keskeisenä tehtävänä oli pohtia, miten sovietologia voisi palvella Yhdysvaltain kansallista turvallisuutta ja ulkopolitiikkaa. David Engermanin mukaan tietentekijät eivät vain vaikuttaneet omilla tutkimuksillaan politiikkaan, vaan auttoivat muuttamaan tapaa, jolla politiikkaa tehtiin. Kiivaimman kauden jälkeen taas pyrittiin tekemään pesäeroa valtiollisten toimijoiden ja akatemian välillä.⁹

Monitieteisen sovietologian ytimessä olivat politiikan- ja historiantutkimus ja ne olivat monin tavoin toisiinsa kytkeytyneitä. Stephen Cohen kuvaa tilannetta osuvasti toteamalla, että valtaosa tuon ajan keskeisistä Neuvostoliiton historiaa käsittelevistä teoksista oli politiikantutkijoiden käsialaa, ja yleensä pienemmissäkin politiikkaa käsittelevissä tutkimuksissa oli historiallinen lähestymistapa.¹⁰ Jo toisen maailmansodan ajalta periytyneen aluetutkimuksen perustana ollut vahva panostus kielen opiskeluun jatkui myös sovietologiassa merkittävänä. Juuri siksi historiantutkijoiden ja muiden humanistien osuus kylmän sodan alkuvuosikymmenten Neuvostoliiton tutkimuksessa oli huomattava.¹¹

Sovietologian keskeinen tutkimussuuntaus tunnetaan nimellä totalitaristinen koulukunta (*totalitarian school*). Koulukunnan tutkimuksessa fokus oli poliittisessa järjestelmässä, johtajissa sekä vallankumouksessa ja terrorissa. Koulukunnan tutkijoita yhdisti ajatus siitä, että Neuvostoliiton poliittinen järjestelmä oli muuttumaton, ja sukua natsi-Saksalle. Totalitaristisen koulukunnan ongelmana olivat hyvin konsensushakuiset tulkinnot. Tulenarassa poliittisessa tilanteessa toisinajattelulle jäi vain vähän tilaa, mitä edelleen vähensi pelko joutua itse syytetyksi kommunismia kohtaan tunnetuista sympatioista. Stephen Cohenin mukaan totalitaristinen historiantutkimus piilotti enemmän kuin paljasti. Analyyseja väritti ajatus historiankulun ”väistämättömyydestä” jatkuvuudesta, mikä sai aikaan sen, että tutkijat eivät ottaneet huomioon todellisia historiallisia tapahtumia: keskenään kilpailevia traditioita, vaihtoehtoja, käännekohtia ja monenlaisia kauseliteetteja.¹² Totalitaristisen koulukunnan tutkimuskohteina olivat ennen kaikkea lokakuun vallankumous ja bolševikkien valtaannousu sekä stalinismi, joka oli koulukunnan syntyessä vielä olemassa oleva järjestelmä. Totalitaristisen koulukunnan tunnetuimpia tutkijoita olivat Zbigniew Brzezinski, Hannah Arendt ja Carl Joakim Friedrich, historiantutkijoista Robert Conquest.

Tultaessa 1960-luvulle totalitaristinen koulukunta oli kriisissä. Konsensuksen värittämä ilmapiiri oli tukahduttanut luovuuden tutkimuksessa, ja hetken näytti siltä kuin jokainen tärkeä kysymys olisi kysytty ja saanut vastauksensa. Reaktiona totalitaris-

tista paradigmaa vastaan syntyi uuden sukupolven tapa tehdä tutkimusta. Tätä suuntausta alettiin kutsua revisionistiseksi koulukunnaksi. Revisionisit kritisoiivat totalitaristista koulukuntaa historiattomuudesta, liian suoraviivaisista kausaliteeteista ja siitä, että tulkinat lähtivät liiaksi nykyhetkestä, empirian unohtaen. Revisionistisen koulukunnan painopisteiksi muodostuivat sosi-aali- ja taloushistoria, kulttuurihistoria ja arjenhistoria. Tunne-tuimpia revisionisteja olivat Sheila Fitzpatrick, Moshe Lewin, Lynn Viola ja J. Arch Getty.

Revisionistien lähtökohdat tehdä tutkimusta olivat täysin eri-laisia aiempiin tutkijapolviin nähden. Yhdysvaltain ja Neuvosto-liiton välien lämmettyä 1950-luvun lopulla opiskelija- ja tutkija-vaihto-ohjelmat antoivat mahdollisuuden vieraillla, opiskella ja kerätä aineistoja Neuvostoliitossa, mikä omalta osaltaan muutti etenkin historian tutkimuksen mahdollisuuksia ja lähtökohtia.¹³

Neuvostoliiton ja sosialistisen järjestelmän romahtaminen 1980–1990-lukujen taitteessa oli merkittävä käännekohta myös Neuvostoliittoon ja sen lähialueisiin liittyvän tutkimuksen näkö-kulmasta. Neuvostoliiton ja sosialismin tutkimuksesta siirryttiin Venäjän tutkimukseen ja sosialismin jälkeiseen, post-sosialis-tiseen aikaan. Yhteiskuntatieteissä vallitsevaksi paradigmaksi nousi transitio-tutkimus (*transitologia*), jonka keskeisenä ajatuk-sena oli tarkastella entisten sosialistimaiden siirtymistä markki-naliberaaleiksi demokratioiksi; paradigmaan oli sisäänkirjoitet-tuna oletus muutoksen suunnasta.¹⁴

Myös tutkimuksen maantieteelliset painopisteet ja jaottelut muuttuivat 1990–2010-luvuilla. Nykyaikaa tutkivissa tieteissä sosialismin ja kommunismin tutkimuksesta siirryttiin sosialis-min/kommunismin jälkeiseen aikaan, mikä näkyi esimerkiksi lehtien nimien muuttumisena. *Problems of Communism* -lehdestä tuli *Problems of Post-Communism*, *Soviet Studies* -lehdestä tuli puolestaan nykyäänkin tunnettu *Europe-Asia Studies*. Toinen laa-jempi trendi on ollut Venäjän dominoivan aseman haastaminen itäisen Euroopan tutkimuksessa nimeämällä tutkimuskeskuksia ja aloja esimerkiksi Euraasian (*Eurasia*), Keski- ja Itä-Euroopan tutkimukseksi (Central and East European) tai fokuoitetulla

pienemmän alueen, kuten Baltian (Baltic Studies) tai Balkanin (Balkan Studies) tutkimukseen.¹⁵

Historiantutkimuksen näkökulmasta mullistavin muutos 1990-luvulla oli Venäjän arkistojen avautuminen, ”arkistojen kultakuume”, ja aiempaa vapaampi pääsy niihin myös ulkomaalaisille tutkijoille. Hetken aikaa elettiin viljeltyä vuosia, jolloin ainutkertaisia aineistoja sai tutkittavakseen, kun vain osasi pyytää. Tuollakaan hetkellä kaikki arkistot eivät avanneet oviaan. Esimerkiksi tärkeimpien valtioiden kuten KGB/FSB:n ja presidentin hallinnon arkistot pysyivät suljettuina, ja niihin pääsi vain erikoisluvulla.¹⁶ Sittenmin politiikka ja käytännöt Venäjän arkistojen suhteen ovat tiukentuneet hiljalleen uudelleen 2000-luvun kuluessa. Venäjän Ukrainaan kohdistaman hyökkäyssodan aikana ulkomaisten tutkijoiden vierailut ovat vähentyneet radikaalisti länsimaisten pakotteiden vuoksi, mutta ulkomaisten tutkijoiden pääsy arkistoihin on myös vaikeutunut ja lähentelee jo kylmän sodan hyisimpien vuosien tilannetta.

Neuvostoliiton romahtamisen suurin muutos historiantutkimuksen osalta on ollut aiheiden kirjon laajentuminen. Tutkimuksessa näkyivät 1900-luvun loppupuolella ja 2000-luvun alussa samat teoreettiset ja menetelmälliset trendit kuin historiantutkimuksessa laajemmin. Valtio- ja johtajakeskeisestä poliittisesta historiasta on tultu tilanteeseen, jossa aiheiden kirjo on valtava ja se kattaa laajasti eri elämänalueita ja yhteiskunnallisia toimijoita. Arkipäivän historian, muistitiedon, naisten ja vähemmistöjen historian, ympäristöhistorian ja kulttuurihistorian esiinmarssi näkyy myös Venäjää ja Neuvostoliittoa käsittelevässä historiantutkimuksessa. Omaksi erityiseksi trendiksi voidaan nostaa myös neuvostokansalaisen subjektiivisen tutkimuksen sekä nationalismia, raja-alueita ja imperiumia käsittelevä tutkimussuuntaus.

Tätä kirjoittaessa elämme parhaillaan suurta murroskautta Venäjän ja Neuvostoliiton tutkimuksessa. Helmikuussa 2022 Venäjän aloittama hyökkäyssota Ukrainaan sysäsi käyntiin radikaaleja muutoksia, joiden seurauksena ala ei ole entisensä. Tässä vaiheessa nähtävillä on etenkin Ukrainan, mutta myös muiden itäisen Euroopan ja Keski-Aasian maiden merkityksen kasvu tut-

kimuskentällä sekä jo aiemmin alkaneen, Venäjää koskevan tutkimuksen dekolonisaatiokeskustelun lisääntyminen. Tieteellinen yhteistyö Venäjän kanssa on kuihtunut kylmän sodan alkuvuosien tasolle, ja pitkällä tähtäimellä hankaluus päästä venäläisiin arkistoihin tulee varmasti vaikuttamaan tutkimusaiheiden valintaan. Kesken murroksen on mahdotonta arvioida, mihin tilanne lopulta johtaa, ja millaisena Venäjän historian tutkimus näyttättyy siinä vaiheessa, kun sota päättyy ja kun tilanne Ukrainan, lännen ja Venäjän välillä normalisoituu – ja milloin tämä tulee tapahtumaan.

Suomalaisen Neuvostoliiton historian tutkimuksen vaiheita

Suomalainen Venäjää ja Neuvostoliittoa koskeva tutkimus on ollut suhdanneherkkää ja siihen ovat vaikuttaneet maiden väliset suhteet sekä taloudellinen ja poliittinen ohjaus.¹⁷ Tämä historian-tutkija Alpo Juntusen noin 40 vuotta sitten esittämä arvio on kestänyt aikaa, joskin Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen tutkimukseen ovat vaikuttaneet laajemmin myös kansainväliset suhteet ja Suomen suuntautuminen Eurooppaan.

Suomen itsenäisyyden alkuvuosina sisällissodan voittajat alkoivat rakentaa suomalaista yhteiskuntaa poliittisesti oikeistolaisten näkemysten varaan, mikä suuntasi yliopistoissa harjoitettua Venäjä-tutkimusta. Helsingin yliopistolle autonomian aikana perustetut Venäjän tutkimuksen professuurit lakkautettiin ja Venäjän historian professuuri muutettiin Suomen ja pohjoismaiden historian professuuriksi. Vain slaavilaisen filologian ja venäjän kielen opetus jatkuivat. Tilanne muuttui toisen maailmansodan jälkeen, kun Neuvostoliitto nähtiin taas naapurimaana, jonka kanssa oli tehtävä yhteistyötä. Tämä loi uuden tarpeen Venäjää ja Neuvostoliittoa käsittelevälle tutkimukselle. Helsingin yliopistoon perustettiin venäjän kielen ja kirjallisuuden professuuri vuonna 1946.¹⁸ Seuraavana vuonna Opetusministeriön yhteyteen muodostettiin erillinen Neuvostoliitto-instituutti, jonka tarkoitus

oli hankkia tietoja Neuvostoliittoon liittyvästä tieteellisestä tutkimuksesta, ja tehdä itsekin tutkimusta. Akateeminen yhteisö näki Neuvostoliitto-instituutin mahdollisuutena jatkaa 1920-luvun alussa katkennutta Venäjän historian tutkimusta. Laitavastemiston tavoitteissa instituutilla oli toinen tarkoitus: kansalaisten valistaminen Neuvostoliiton saavutuksista. Neuvostoliitto-instituutista tulikin lähinnä Suomen ja Neuvostoliiton välisten kulttuurisuhteiden hallinnointiin keskittynyt laitos.¹⁹ Poliittisista syistä tutkimus Neuvostoliiton historiasta ei ollut kylmän sodan alkuvuosina mahdollista.

Suomalaiselle tutkimukselle luotiin myös muita itänaapuriiin kytkeytyneitä valtiollisia rakenteita. Suomi ja Neuvostoliitto tekivät sopimuksen tieteentekijöiden välisen yhteistyön lisäämisestä vuonna 1955. Yhteistyötä koordinoimaan perustettiin Suomalais-neuvostoliittolainen tieteellis-tekninen yhteistoimintakomitea (TT-komitea). Historioitsijat ryhtyivät työhön jo samana vuonna, kun Valtionarkisto (nyk. Kansallisarkisto) aloitti yhteistyön neuvostoliittolaisten arkistojen kanssa. Suomalaisia koskenutta arkistoaineistoa mikrofilmattiin moskovalaisista ja leningradilaisista arkistoista runsaasti vuoden 1956 aikana.²⁰ TT-komitean koordinoiman yhteistyön lisäksi Ulkopoliittisen instituutin yhteyteen perustettiin vuonna 1964 tai 1965 ”sovjetologiryhmä”, jonka tavoitteena oli ”selvitellä Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyssuhteita”. Toimintansa 1970-luvun puolivälissä lopettaneen sovjetologiryhmän toimialaan ei kuitenkaan erityisesti kuulunut historiantutkimus.²¹

Edellä mainituista yrityksistä huolimatta suomalaiselle idäntutkimukselle ei muotoutunut vakaata institutionaalista perustaa, vaan se jäi yksittäisten tutkijoiden aktiivisuuden varaan. Aivan uudenlainen suomalaisten ja neuvostoliittolaisten historiantutkijoiden yhteistyö alkoi kuitenkin vuonna 1966, kun *Suomi-Neuvostoliitto-Seura* järjesti ensimmäisen suomalais-neuvostoliittolaisen tutkimusseminaarin Helsingissä. Seura pyrki alusta alkaen olemaan yhteistyössä vain aloitteentekijänä, ja siirsi vuonna 1968 vastuun *Suomen Historialliselle Seuralle*, joka aloitti yhteistyön *Neuvostoliiton Historiantutkijoiden Kansallisen Komitean* kanssa.

Neuvostoliittolaisten historiantutkijoiden kanssa tehtävää yhteistyötä varten suomalaiset perustivat Kansainvälisen historiatieteiden komitean (International Committee of Historical Sciences) Suomen osastolle alakomitean, jonka puheenjohtajaksi valittiin historiantutkija Pentti Renvall.²²

Vain muutamaa vuotta aikaisemmin Renvall oli ollut aloitteentekijänä uuden Itä-Euroopan tutkimukseen painottuneen historian laitoksen perustamiseksi Helsingin yliopistolle. Renvallin ideoima historian dokumentaatiolaitos aloitti toimintansa vuonna 1967, ja laitoksen assistentuuria hoitamaan valittiin väitöskirjaansa valmistellut Osmo Jussila. Hän tuotti Renvallin toiveesta tutkijoiden käyttöön referaatteja Itä-Eurooppaan liittyvästä kirjallisuudesta ja aikakauslehdistä, sekä teki tutkimusmatkan Neuvostoliittoon. Kun vuonna 1969 laitoksen tehtäväksi tuli dokumentoinnin lisäksi myös tutkimus, Jussila nimitettiin Venäjän historian assistentiksi, jonka tehtävä oli muun muassa TT-komitean seminaarien valmistelu, järjestely, esitelmien julkaisuvalmiiksi saattaminen, käännöstyöt ja vierailevista tutkijoista huolehtiminen.²³

Venäjän historian assistenttina Jussila oli mukana järjestämässä ensimmäistä tieteellistä suomalais-neuvostoliittolaista historioitsijasymposiumia Moskovassa toukokuussa 1969. Suomalaisien lisäksi seminaariin osallistui historiantutkijoita Moskovasta, Leningradista, Petroskoista, Tallinnasta ja Tartosta. Tapahtumalla oli loisteliaat puitteet vanhassa aatelistalatsissa, ”Tiedemiesten talossa”, jossa pidetyt esitelmät käsitelivät kansallisten liikkeiden sosiaalista taustaa, kulttuurista vuorovaikutusta Suomen ja Venäjän välillä 1800-luvulla, sekä teemaa Lenin ja Suomi. Symposiumin järjestelijänä toiminut Jussila kuvasi esitelmistä syntynyttä molemminpuolista keskustelua eläväksi ja vilkkaaksi, ja päätti *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaistun raporttinsa tyytyväiseen toteamukseen: ”Jos näillä seminaareilla voidaan molemmin puolin – ja siltä näyttää – särkeä illuusioita ja päästä joissakin asioissa ylemmälle totuuden tasolle, ovat ne täyttäneet ja tulevat täyttämään tehtävänsä.”²⁴

Suomalaisten ja neuvostoliittolaisten historiantutkijoiden hyvin alkanutta yhteistyötä oli edeltänyt useiden Suomen suuriruhtinaskunnan historiaan liittyneiden tutkimusten julkaisu 1960-luvulla. Aiheesta väittelivät muun muassa Päiviö Tommila, Tuomo Polvinen, Keijo Korhonen, Lauri Hyvämäki, Eino Murtorinne ja Pirkko Rommi.²⁵ Niin ikään Suomen suuriruhtinaskunnan asemaa Venäjän imperiumissa tutkineen Osmo Jussilan väitöskirja valmistui vuonna 1969.²⁶ Jussilan mukaan tuohon aikaan olikin varsin tyypillistä, että suomalaiset päätyivät Venäjän historian asiantuntijoiksi tutkittuaan ensin Suomen ja Venäjän yhteistä historiaa. Jussilaa haastatteli suomalaisesta idäntutkimuksesta maisterintutkielman kirjoittanut Tiina Korpio vuonna 2010.²⁷

Vuonna 1970 TT-komitean yhteyteen perustettiin erityinen historiatieteen työryhmä, jonka tehtävänä oli organisoida yhteistyötä neuvostoliittolaisten historiantutkijoiden kanssa. Työryhmän puheenjohtajina toimivat Pentti Renvall sekä historiantutkijat Tuomo Polvinen, Sune Jungar ja Timo Vihavainen. Työryhmän sihteerin toimi kuului edelleen Helsingin yliopiston Venäjän ja Itä-Euroopan historian assistenttuuriin. Yhteisistä historiasymposiumeista tuli jokavuotinen perinne ja yhteyksiä vahvistettiin myös molemminpuolisella tutkijavaihdolla. Vuodesta 1971 alkaen myös Turun, Tallinnan ja Leningradin yliopistot alkoivat järjestää kahden vuoden välein talous- ja sosiaalishistorian seminaareja. Jussilan mukaan keskustelukulttuuri suomalais-neuvostoliittolaisissa tapaamisissa muodostui alusta alkaen vilkkaaksi, eivätkä suomalaiset varoneet sanojaan vaihtaessaan mielipiteitä neuvostokollegoiden kanssa. Vihavainen kertoi, että eräässä Moskovassa pidetyssä symposiumissa otettiin ensi kerran esille talvisota ja kumottiin myytit Mainilan laukauksista. Muuan eversti jopa pyysi anteeksi talvisodan tapahtumia. Keskustelu jatkui vapaana myös virallisen ohjelman ulkopuolella. Jungar puolestaan muisteli, että epävirallisesti puhuttiin paljonkin muun muassa eri yhteiskuntien elinoloista, hinnoista ja palkoista. ViHAVaisen mukaan esimerkiksi asiakirjojen vaihdon kannalta tär-

keäksi koettuja symposiumeja järjestettiin vielä senkin jälkeen, kun TT-komitea oli lakkautettu ja rahoitus päättynyt.²⁸

Osmo Jussilan siirryttyä vuonna 1980 poliittisen historian apulaisprofessoriksi hänen tilalleen Venäjän ja Itä-Euroopan historian assistentiksi tuli Timo Vihavainen.²⁹ Vihavaisen lähes 20 vuotta kestäneen assistenttuurin aikana käynnistettiin Venäjän ja Itä-Euroopan koulutusohjelma (1989), minkä seurauksena aiheeseen liittynyt luentotarjonta kasvoi ja näkökulma Venäjän/Neuvostoliiton tutkimukseen muuttui kansainvälisemmäksi. Vuonna 1989 perustettiin myös Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura (nyk. Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen seura), jonka tarkoitus oli toimia alan foorumina ja toiminnan koordinoijana. Historian dokumentaatiolaitos nimettiin Renvall-instituutiksi vuonna 1983, millä haluttiin tunnustaa Pentti Renvallin keskeinen asema suomalaisen idäntutkimuksen edistäjänä. Neuvostoliitto ei puuttunut Jussilan ja Vihavaisen mukaan millään tavalla instituutin opetukseen tai tutkimukseen, vaikka sieltä lähetettiinkin toisinaan KGB:n tiedustelijoita ”vieraileviksi tutkijoiksi”.³⁰

Vaikka KGB:n tiedustelijat eivät aikalaisten havaintojen mukaan ohjailleet suomalaista idäntutkimusta, poliittiset virtaukset vaikuttivat tutkimuksen tekoon, etenkin rahoituspäätöksiä kautta. Suomalaisten tutkijoiden tekemä yleisesitys Venäjän historiasta saatiin aikaan vasta 1980-luvulla historianantutkija Heikki Kirkisen toimittamana. Tutkimukselle oli yritetty saada rahoitusta jo 1960-luvun alusta lähtien, mutta esimerkiksi Suomen Akatemia perusteli kielteistä päätöstään sillä, ettei ”tieteelliseltä kannalta ole intressiä Venäjä-Neuvostoliiton historian kirjoittamiseen”. Tiina Korpion haastatteleminen tutkijoiden mukaan tutkimuksenteekoon liittyi poliittisia jännitteitä, mutta rahoituksen saamisen vaikeutta lukuun ottamatta ne eivät varsinaisesti estäneet tutkimusta.³¹ Matti Klinge piti tästä hyvänä esimerkkinä Osmo Jussilan uransa aikana tekemää tutkimustyötä, joka osoitti, että Neuvostoliitosta voitiin kirjoittaa analyttis-kriittiseen sävyyn Suomen johtavissa julkaisuissa ja pitkällä aikajänteellä.³² Toisaalta Timo Vihavaisen mukaan osa tutkijoista piti neuvosto-

aikana tehtyä Venäjään liittyvää tutkimusta suorastaan vaarallisenä. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että kansainvälistä sovjetologista tutkimusta käännettiin suomeksi erittäin vähän ja julkaistut teokset ”leimattiin neuvostovastaisen propagandan poltinmerkellä”, mikä oli pelätty stigma.³³

Helsingin yliopisto näytti ottaneen johtavan paikan suomalaisessa idäntutkimuksessa, mutta yhteistyötä neuvostoliittolaisten historiantutkijoiden kanssa tehtiin muuallakin kuin pääkaupungissa. Joensuun korkeakoulun (vuodesta 1984 alkaen yliopisto) yhteyteen perustettiin vuonna 1971 Karjalan tutkimuslaitos, joka suuntautui Karjalan alueen humanistiseen, yhteiskunnalliseen ja kasvatustieteelliseen tutkimukseen. Laitoksen ensimmäisenä johtajana aloitti Heikki Kirkinen ja tutkijana historioitsija Veijo Saloheimo, joka loi suorat yhteydet Neuvostoliiton tiedeakatemian alaiseen Karjalan kielen, kirjallisuuden ja historian instituuttiin 1970- ja 1980-lukujen aikana. Talvella 1972 alkanut yhteistyö leningradilaisten ja petroskoilaisten tutkijoiden kanssa käynnistyi tutkijavierailujen merkeissä ja jatkui yhteisten tutkimushankkeiden kautta. Historian alalla ilmestyi ainakin kolmiosainen dokumenttikokoelma *Asiakirjoja Karjalan historiasta 1500- ja 1600-luvuilta* (1987, 1991, 1993), jonka toimitti loppuun historiantutkija Kimmo Katajala.³⁴

Saloheimon seuraajaksi tuli historioitsija Antti Laine, joka alkoi välittömästi Neuvostoliiton hajottua tutkia arkistoja Karjalan tasavallassa. Laine aloitti vuonna 1995 yhdessä Pekka Kauppalan kanssa hankkeen Kansallinen valtiollisuus Luoteis-Venäjällä 1920- ja 1930-luvuilla, jota seurasi hanke Neuvostoliiton valtion muodostuksesta. Laineen johtamat hankkeet loivat laajat yhteistyöverkostot suomalaisten ja venäläisten historiantutkijoiden välille.³⁵

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen Karjalan tutkimuslaitoksen humanistisen tutkimuksen painopiste suuntautui yhä enemmän Petroskoin tiedelaitosten kanssa tehtäviin yhteistyöprojekteihin. Suomen EU-jäsenyyden myötä Karjalan tutkimuslaitos alkoi asemoida itseään ”osaksi Euroopan Unionia ja sen määrittelemiä tutkimusasetelmia”. Karjalan tutkimuslaitoksen asemassa koros-

tui sen sijainti unionin laidalla ja Venäjän vastaisella raja-alueella. Karjalan tutkimus ymmärrettiin laajasti osana Luoteis-Venäjän ja Pietarin talousaluetta, ja Karjalan alueen lisäksi tutkimuksessa korostuivat Euroopan raja-alueiden yhteiskunta ja kulttuuri. Karjalan tutkimuslaitoksen historiasta kirjoittaneen Ismo Björnin mukaan tutkimuslaitos oli ottanut keskeisen aseman Joensuun yliopistossa tehdyssä Venäjään liittyvässä tutkimuksesta, samoin kuin valtakunnallisessa Venäjä-tutkimusverkostossa.³⁶

Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen tarve Venäjä-tutkimukselle oli suurta ja useat eri yliopistot kilpailivat johtavasta asemasta Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen alalla. Epävirallinen työnjako suomalaisten yliopistojen välillä oli alkuun muotoutunut siten, että Lapin yliopisto keskittyi Barentsin alueeseen, Helsingin yliopisto Itämeren ympäristöön ja Joensuun yliopisto Karjalan tasavaltaan. Björnin mukaan Joensuun yliopisto alkoi ylittää näitä kirjaamattomia rajanvetoja 1990-luvun puolivälissä, jolloin se käynnisti yhteistyön Petroskoin lisäksi Pietarin ja Barentsin alueiden tutkimuslaitosten kanssa. Tätä perusteltiin uusien yhteistyökumppanien paremmilla taloudellisilla resursseilla sekä petroskoilaisia avoimemmalla asenteella tieteentekoon. Björnin mukaan Karjalan tutkimuslaitos ja koko Joensuun yliopisto kärsivät tappion, kun opetusministeriö antoi Helsingin yliopistolle tehtäväksi koordinoida Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusta valtakunnallisesti. Karjalan tutkimuslaitoksella ei ollut Björnin mukaan halua ryhtyä kilpailemaan tarkoitusta varten vuonna 1996 perustetun Aleksanteri-instituutin kanssa. Karjalan tutkimuslaitoksen painopiste siirtyi tämän jälkeen Venäjän sijaan enemmän rajan ja raja-alueiden tutkimukseen.³⁷

Vaikka Neuvostoliiton hajoaminen mahdollisti venäläisiin arkistoihin pääsyn ja täysin uudenlaisten aiheiden, kuten suomalaisen kommunismin tutkimisen (erityisesti Kimmo Rentolan ja Tauno Saarelan toimesta), niin suomalaisen idäntutkimuksen suuri muutos ei kytkeytynyt Neuvostoliiton hajoamiseen, vaan Euroopan Unionin (EU) jäsenyyteen. Suomen liityttyä EU:n itäisimmäksi jäseneksi vuonna 1995, tarve kehittää suomalaista Venäjä-osaamista tuli uudella tavalla ajankohtaiseksi.

Suomalaista idäntutkimusta oli yritetty viedä eteenpäin vuosikymmenten ajan, mutta yritykset olivat usein kuihtuneet, eikä laaja-alaista koulutus- tai tutkimusohjelmaa ollut saatu muodostettua. Tällä kertaa opetusministeriö perusti Suomen Akatemian Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusohjelman (1995–1997), jonka kautta rahoitettiin peräti kahdeksaatoista tutkimushanketta. Samalla Helsingin yliopiston yhteyteen perustettiin Aleksanteri-instituutti, jonka tehtävänä oli koordinoida Venäjän tutkimusta ja koulutusta niin Helsingissä kuin valtakunnallisestikin. Aleksanteri-instituutin johtajaksi valittiin sosiologi Markku Kivinen, joka suuntasi tutkimuksen kärkeä vahvasti Venäjän ja Itä-Euroopan yhteiskunnallisten muutosten ja nykyhetken haasteiden tarkasteluun.³⁸

Asemansa vakiinnuttaneen ja kansainvälisesti tunnetun Aleksanteri-instituutin perustaminen ei sujunut yksimielisesti, vaan se herätti aiheetta tutkineen Tiina Korpion mukaan ”silminnähtävää hämmennystä”. Eräässä avajaisseminaarin työryhmässä pohdittiin, oliko Aleksanteri-instituutin perustaminen ”niiäus Brysseliin, kuten aikanaan Neuvostoliittoinstituutti oli pokkaus Moskovaan?”³⁹ Keskustelu kävi kuumana myös lehtien palstoilla, kun Venäjä-tutkijat ottivat kantaa Aleksanteri-instituutin perustamiseen. Timo Vihavainen kritisoi instituutin tutkimuspoliittista linjausta, jossa sivuutettiin historiallisen perspektiivin merkitys nyky-Venäjän tutkimuksessa.⁴⁰ Kirkkohistorioitsija Arto Luukkanen puolestaan syytti Aleksanteri-instituutin vievän kaikkien muiden laitosten rahat.⁴¹ Korpion mukaan heti instituutin avajaisseminaarin jälkeen alkoi myös liikkua huhuja, että muut Venäjä-tutkimusta tekevät laitokset aiottaisiin yhdistää Aleksanteri-instituuttiin.⁴²

Instituutin perustamisen jälkeen Venäjään ja Itä-Eurooppaan liittyvien koulutusohjelmien määrää kuitenkin lisättiin useissa yliopistoissa. Ainakin Lapin, Tampereen ja Turun yliopistot käynnistivät omat maisteriohjelmansa vuonna 1998. Laajempaa Venäjän historiaan liittyvää opetusta annettiin Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa ja Joensuun yliopistossa 2000-luvulla.⁴³

Suomalaisessa Neuvostoliittoa koskevassa tutkimuksessa on tyypillisesti ollut vahva suomalainen näkökulma, tai tutkimus on keskittynyt Suomen ja Neuvostoliiton välisiin suhteisiin. Valtioliset suhteet, diplomatia, sotahistoria ja suomalaisen kommunismin historia ovat monin tavoin kytkeytyneet Neuvostoliittoon. Keskeinen aihepiiri on ollut myös Neuvosto-Karjalan tutkimus; Neuvosto-Karjalaa on tarkasteltu niin nationalismin kuin taloudenkin näkökulmista. Suomalaiset tutkijat ovat lähestyneet Neuvostoliittoa myös muusta kuin suomalaisesta näkökulmasta: tästä esimerkkinä varhaisen neuvostoajan uskonnon ja kirkkohistorian tutkimus sekä Neuvostoliiton kulttuurivaihdon, kulttuuridiplomatian ja talouden tutkimus kylmän sodan vuosina. Viime vuosina Suomen ja Neuvostoliiton väliset kulttuuri- ja taideyhteydet sekä suomalaisten kohtalo Stalinin vainoissa ja gulagissa ovat nousseet keskeisiksi tutkimusaiheiksi.⁴⁴

Venäjän tutkimukseen keskittyneiden erillislaitosten ja useiden koulutusohjelmien kohtaloksi koituivat lopulta vuoden 2010 yliopistouudistus ja valtion säästötoimet. Samaan aikaan, kun Karjalan tutkimuslaitos menetti itsenäisen asemansa Itä-Suomen yliopiston syntymisen ja Joensuun yliopiston alasajon yhteydessä vuonna 2010⁴⁵, Renvall-instituutti sulautettiin osaksi Maailman kulttuurien laitosta⁴⁶ ja Helsingin yliopiston Venäjään liittyvä tutkimus keskitettiin Aleksanteri-instituuttiin. Neuvostoliitto-instituutti, jonka nimi oli muutettu Venäjän ja Itä-Euroopan instituutiksi vuonna 1992,⁴⁷ lakkautettiin ja sen kirjasto siirrettiin Espoon kaupungin kirjaston kokoelmiin vuonna 2012. Neuvostoliitto-instituutin toimintaa jatkaa nykyään Cultura-säätiö.⁴⁸ TT-komitea lopetti toimintansa jo vuonna 1995, kun sen toiminnot siirrettiin ulkoasiainministeriöltä Suomen Akatemialle. Komitean lakkauttaminen johtui pääosin siitä, ettei yhteistyötä ollut enää tarpeen hoitaa keskusjohtoisesti.⁴⁹

Tätä kirjoittaessa Neuvostoliiton tai Venäjän historian parissa työskentelee Aleksanteri-instituutissa viisi vakituista ja viisi määräaikaista tutkijaa (yhteensä 49 tutkijaa ja lehtoria).⁵⁰ Karjalan tutkimuslaitoksella työskentelee kolme vakituista ja seitsemän määräaikaista tutkijaa (yhteensä 70 tutkijaa).⁵¹ Heidän lisäksi lähes

kaikissa yliopistoissa on yksittäisiä tutkijoita, joiden tutkimus on suuntautunut Venäjän tai Neuvostoliiton historiaan. Siinä missä 1960-luvulla Venäjän ja Neuvostoliiton tutkimus nähtiin pitkälti osaksi Suomen historiaa, tällä hetkellä suomalainen idäntutkimus kytkeytyy usein osaksi laajempia kansainvälisiä asetelmia ja vertailevia näkökohtia.⁵² Kysymys siitä, mikä on oikeastaan Venäjän/Neuvostoliiton tutkimusta verrattuna muuhun tutkimukseen, on kuitenkin pysynyt ennallaan.

Anekdootin mukaan suomalainen Venäjä-tuntemus olisi mautunut 1980-luvulla yhteen taksiin.⁵³ Venäjä-tutkijoiden joukko on vielä 2020-luvullakin varsin harvalukuinen, mutta erityisesti 1990-luvulla lisääntyneen koulutuksen myötä tarvetta alkaa olla jo linja-autolle.

Neuvostoliiton vuosisata -kesäseminaari ja Väki Voimakas 37

Väki Voimakas vuosikirja numero 37 perustuu THPTS:n järjestämässä Työväki ja Neuvostoliiton vuosisata -kesäseminaarissa Tampereella 21.–22. elokuuta 2023 pidettyihin esitelmiin. Kiinnostus kesäseminaarin teemaa kohtaan osoittautui ilahduttavan laajaksi. Monet seminaariesitelmät keskittyivät – aivan kuten tämä vuosikirjakin – suomalaisen työväen kokemuksiin Neuvostoliitossa 1920- ja 1930-luvuilla. Tämänhetkinen suomalainen Neuvostoliiton tutkimus näyttäisikin olevan voimakkaan keskittynyt erityisesti Stalinin ajan Neuvostoliittoon.

Seminaarissa kuultiin myös neljää kutsuttua puhujaa. Venäjän historian dosentti Pia Koivunen Turun yliopistosta aloitti seminaarin esittelemällä kansainvälisen Neuvostoliiton historian tutkimuksen vaiheita, ja aiheen käsittelyä on laajennettu tähän johdantoartikkeliin. Luento tarjosi historiografisen kontekstin seminaarin teemalle ja taustoitti, miten näkökulmat ja tulkinnot ovat vaihdelleet ja muuttuneet sekä Neuvostoliiton olemassaolon aikana että erityisesti sen hajoamisen jälkeen.

Toisen luennon piti professori Julia L. Mickenberg Teksasin yliopiston Austinin kampukselta (*University of Texas at Austin*). Mickenberg esitteli, miten lokakuun vallankumous ja uusi neuvostovaltio houkuttelivat amerikkalaisia Venäjälle. Näkökulmana Mickenbergillä oli erityisesti amerikkalaisten naisten kiinnostus sosialistista utopiaa kohtaan. Esitelmä perustui Mickenbergin teokseen *American Girls in Red Russia. Chasing the Soviet Dream* (2017).

Itä-Suomen yliopiston professorin Maria Lähteenmäen esitelmä aloitti toisen seminaaripäivän. Lähteenmäen esitelmän otsikko oli Huokoinen itäraja, ja hän kertoi niin kutsuttujen punapakolaisten kokemuksista Neuvostoliitossa. Lähteenmäki osallistuu vuosikirjaan artikkelilla Petsamon alueen siviilisotavangeista, ja valottaa suomalaisten sotavankien kokemuksia Neuvostoliitossa toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Siviilivankien kohtalot ovat olleet esillä myös vuoden 2023 tietokirjallisuuden Finlandia-palkinnon voittaneen Antti Järvisen teoksen *Minne katosi Antti Järvi?* myötä. Teoksessa Järvinen tarkastelee isoisänsä kokemuksia Neuvostoliitossa talvisodan jälkeen – isoisä ei lähtenyt evakoksi, vaan jäi kotiseudulle.

Kansallisarkiston hankepäällikkö, dosentti Aleksi Mainion esitelmä päätti toisen seminaaripäivän. Mainion keskeinen kysymys oli, kuinka paljon suomalaisia menehtyi Stalinin vainoissa. Hän problematisoi kysymystä laajasti, pyrkien määrittelemään, mitä ajanjaksoa voidaan pitää 'Stalinin vainoina', ja keiden voidaan katsoa olleen 'suomalaisia', ottaen huomioon, että Neuvostoliitossa oli vainojen aikaan myös runsaasti Neuvostoliitossa syntyneitä suomalaisia, kuin myös useita suomalais-ugrilaisia kansoja. Mainio totesi, että aikaisemmassa tutkimuksessa on esitetty varsin liioiteltuja lukuja Stalinin vainojen suomalaisuhreista juuri siksi, että niin vainojen ajankohtaa kuin 'suomalaisuuttakin' on tarkasteltu varsin laveasti. Mainio avaa näitä teemoja tarkemmin tämän kokoelman artikkelissaan.

Aleksi Mainio johtaa Kansallisarkiston hallinnoimaa tutkimushanketta *Suomalaiset Venäjällä 1917–1964. Väki Voimakkaan* numero 37 tullessa painosta projektin verkkotietokanta

Venäjällä vuoden 1917 lokakuun vallankumouksen jälkeen olleista suomalaisista ja heidän elämäkertatiedoistaan sekä heihin liittyvistä asiakirjoista ja valokuvista on julkaistu. Samassa yhteydessä ennakkojulkaistiin Aleksi Mainion käsillä oleva artikkeli, kuten myös Jesse Hirvelän ja Ira Jänis-Isokankaan tässä kokoelmassa olevat artikkelit. Hirvelä tutkii artikkelissaan Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistossa Leningradissa 1920- ja 1930-luvuilla opiskelleita suomalaisia ja avaa heidän sosiaalisia ja poliittisia taustojaan. Ira Jänis-Isokangas puolestaan tarkastelee SKP:n suhdetta gulag-järjestelmään sekä poliittista valistustyötä vankileireillä, ja tarkentaa laittomien rajanylittäjien toimintaan Magnitogorskissa.

Artikkelikokoelman avaa osio, jonka otsikko on ”Vähemmistöjä ja vainoja”. Tässä osiossa ovat sekä edellä esitellyt Aleksi Mainion ja Maria Lähtenmäen artikkelit että Matias Kaihovirran artikkeli ruotsinkielisestä kommunistista, Allan Walleniuksesta. Kaihovirta tarkastelee, miten turkulaisesta ruotsinkielisestä ja ”pikkuporvarilliseksi” katsotusta kirjastonhoitajasta tuli kommunisti ja neuvostoliittolaisen monikansallisen ihanneyhteiskunnan uskollinen puolustaja.

Kokoelman toinen osio esittelee suomalaisia Neuvosto-Karjalassa. Osio alkaa Aki Aunalan artikkelilla *Monikasvoinen raatajarahvas Venäjän Karjalassa 1918–1922*, jossa Aunalan fokuksena on karjalainen työväestö. Aunala tutkii, miten bolševikit ja suomalaiskommunistit kuvasivat suhdettaan karjalaiseen työväestöön ja millaisia yhtäläisyyksiä ja eroja näissä kuvauksissa oli. Artikkelin keskiössä on retoriikka-analyysi – miten uuden poliittisen kulttuurin perusteita luotiin kielellisesti Venäjän Karjalassa. Tutkimuslähteinä Aunala käyttää sekä alueella ilmestyneitä sanomalehtiä että propagandistisessa tarkoituksessa levitettyjä lentolehtisiä.

Samassa osiossa Pekka Vaara esittelee Vienan Karjalan Uhtuan kylän suomalaispakolaisten elämää. Artikkeli *Suomalaiset punaisen Uhtuan rakentajina 1922–1935* on osa Vaaran laajempaa alueeseen suuntautunutta mielenkiintoa ja pitkäaikaista tutkimus-

projektia, jonka seurauksena ilmestyi alkuvuodesta 2024 myös teos *Punainen Uhtua – Karjalan kapinasta Stalinin vainoihin*.

Mirka Laakso tarkastelee neuvostokarjalaisen *Totuus*-lehden näkemyksiä siitä, millainen on ihanteellinen suomalainen kommunisti. Artikkelissa Laakso analysoi lehden maalaamien ihannekuvien ohella myös ihannekuvien vastakuvia, toisin sanoen viholliskuvia. Hän kiteyttää, että *Totuus* pyrki ottamaan suomalaisuuden retorisesti haltuun, ja kommunistisen Neuvosto-Karjalan vastakuvaksi piirtyi porvarillinen, valkoinen Suomi.

Myös Anna Laakkonen on käyttänyt sanomalehteä lähteenä artikkelissaan *Toivo Antikainen – sankarillinen neuvostosuomalainen? Mies ja myytti Punainen Karjala -lehdessä*. Kuten Laakkonen toteaa, Toivo Antikaista on tutkittu Suomessa yllättävän vähän, varsinkin ottaen huomioon hänen korkean asemansa SKP:ssa ja merkityksensä Neuvostoliitossa. Laakkonen tarkastelee suomalaisemigranttien toimittaman *Punaisen Karjalan*, suurimman Neuvosto-Karjalassa ilmestyneen suomenkielisen sanomalehden kautta kuinka Antikaisesta rakennettiin kuvaa sankarillisena neuvostosuomalaisena.

Kokoelman viimeisessä osiossa, ”Aatetta omaksumassa”, on edellä esiteltyjen Hirvelän ja Jänis-Isokankaan tutkimusten lisäksi Marta Laskowskan artikkeli Suomen sosialidemokratien ja Puolan sosialistien suhteesta Neuvosto-Venäjään vuosina 1919–1921. Laskowska käyttää lähteinä parlamenttien ja parlamenttiryhmiä asiakirjoja sekä puolueiden pää-äänenkantajia: Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen (SDP) *Suomen sosialidemokraattia* ja Puolan Sosialistipuolueen (PPS) *Robotnik*-lehteä. Hän kysyy, mitä yhteistä ja mitä erilaista oli Puolan ja Suomen sosialismeissa, ja mistä samankaltaisuudet ja eroavaisuudet johtuivat.

Useissa teoksen artikkeleissa on käytetty venäläisiä lehdistö- ja arkistolähteitä, kuten Venäjän valtion sosiaali- ja poliittisten historian arkistoa (Rossijski gosudarstvennyi arhiv sotsialnopolititšeskoj istorii, RGASPI)⁵⁴. Kansallisarkisto on kopioinut ja osin myös digitoinut tämän Moskovassa sijaitsevan arkiston suomalaisia henkilöitä ja organisaatioita käsitteleviä aineistoja

kokoelmiinsa joten niiden tutkimuskäyttö on mahdollista Kansallisarkiston toimipisteissä ympäri Suomen.

Mielenkiintoisia esitelmiä ja vilkasta keskustelua sisältäneen seminaarin päätteeksi saimme vielä vieraaksi folkloristi Joonas Aholan, jonka tietokirja *Neuvostokalevalainen runous – Perinne ja propaganda Neuvosto-Karjalassa 1937–1963* julkaistiin Wers-tas-museon Komuutti-näyttelytilassa, jossa oli esillä myös näyttely kirjan aiheesta. Aholan tietokirjan ja näyttelyn ohella monien seminaarin esitelmien aiheet liittyivät kiinteämmin tai löyhemmin propagandaan. Keskeisiä teemoja esitelmissä olivat myös identiteetti ja sen rakentaminen sekä identiteetin rakentamisen vastakuviksi luodut viholliskuvat. Identiteetin rakentamista tarkastellaan tämän kokoelman artikkeleissa erityisesti Karjalan kontekstissa, mikä ei ole yllättävää: Neuvostoliiton ja 'länteen' identifioituvan Suomen raja-alueella oli tärkeää luoda vahva sosialistinen identiteetti, erityisesti siksi, että kyseessä oli jossain määrin andersonilainen 'kuviteltu yhteisö'.

Käsillä olevan *Väki Voimakas* -vuosikirjan päättää Simo Mikosen loppupohdinta Neuvostoliiton/Venäjän historian tutkimuksesta Suomessa tällä hetkellä, ja erityisesti Venäjän Ukrainaan kohdistaman hyökkäyssodan aikana. Mikä on muuttunut suomalaisessa Neuvostoliitto/Venäjä-tutkimuksessa, ja miltä alan tulevaisuus näyttää?

Johdantoartikkelimme lopuksi haluamme kiittää kesäseminaarin yleisöä – Werstaan Bertel-salissa oli molempina päivinä enimmillään noin 50 kuulijaa ja esitelmän pitäjät saivat runsaasti hyviä kysymyksiä pohdittavaksi – sekä esitelmän pitäjiä, ja aivan erityisesti esitelmänsä artikkeliksi työstäneitä tutkijoita. Toivomme, että uusimpaan *Väki Voimakkaaseen* valikoituneet artikkelit ovat kiehtovien aiheidensa ohella mielenkiintoinen katsaus Neuvostoliiton historian tutkimukseen Suomessa juuri nyt.

Eurooppa-päivänä 9.5.2024

*Pia Koivunen, Anna Laakkonen,
Silja Pitkänen ja Matias Kaihovirta*

Viitteet

- 1 Vehviläinen, Olli (1990): Lukijalle. *Väki Voimakas 4*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirja, s. 7.
- 2 Saarela, Tauno (1998): Saatteeksi. *Väki Voimakas 11*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirja, s. 5.
- 3 Mazour, Anatole G., "Modern Russian Historiography", *Journal of Modern History*, Vol. 9, No. 2, 1937, 169–202.
- 4 Kuhlberg, Svante, "Länsimainen Neuvostoliiton-tutkimus", *Katse Neuvostoliittoon. Neuvostoliiton-tutkimus sekä Suomen ja Neuvostoliiton välistä yhteistyön muotoja*. Toim. Svante Kuhlberg. (Helsinki: Tammi, 1967), 11–27.
- 5 Hughes, Michael, "Bernard Pares, Russian Studies and The Promotion of Anglo-Russian Friendship, 1907–1914", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 78, No. 3, 2000, 510–535.
- 6 Engerman, David C., *Know Your Enemy. The Rise and Fall of America's Soviet Experts* (Oxford: Oxford University Press, 2009); Kuhlberg, 1967, 11–27.
- 7 Engerman, 2009, 1.
- 8 Cohen, Stephen F., *Rethinking the Soviet Experience. Politics and History Since 1917*. (New York: Oxford University Press, 1985), 3–4.
- 9 Engerman, 2009, 4.
- 10 Cohen, 1985, 4–5.
- 11 Engerman, 2009, 5.
- 12 Cohen, 1985, 6–7.
- 13 Engerman, 2009, 7; 8.
- 14 Cohen, Stephen, "Russian Studies without Russia", *Post-Soviet Affairs*, Vol. 15, No. 1, 1999, 37–55.
- 15 Engerman, 2009, 333.
- 16 Engerman, 2009, 333–335.
- 17 Juntunen 1986, 115–116.
- 18 Venäjän, Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan tutkimuksen työryhmän muistio 1991, 2–3.
- 19 Pernaa, 2002, passim.; Kinnunen 1998, 277–278; Luukkanen 2009, 29.
- 20 Kinnunen 1998, 304–306; Korpio 2011, 45–47.
- 21 Pernaa 2002, 117–118; Luukkanen 2009, 30; Korpio 2011, 68–69.
- 22 O. J. "Suomalais-neuvostoliittolainen historian tutkijoiden seminaari", *HAik* 1/1969, 84.

- 23 Klinge 1998, 22–23; Korpio 2011, 27.
- 24 Osmo Jussila, ”Tutkijoita, opettajia, laitoksia. Seminaari Moskovassa”, HAik 4/1969, 302–303; Klinge 1998, 15.
- 25 Klinge 1998, 19.
- 26 Rentola 2019, 139–141.
- 27 Korpio 2011, 28, 30.
- 28 Korpio 2011, 45–47, 52; sähköpostikeskustelu Timo Vihavaisen kanssa 3.4.2024.
- 29 Jussila 2007, 14.
- 30 Korpio 2011, 27–28, 30, 35–36, 69.
- 31 Korpio 2011, 41–43.
- 32 Klinge 1998, 43.
- 33 Sähköpostikeskustelu Timo Vihavaisen kanssa 3.4.2024.
- 34 Björn 2022, 38–39; 63–64; 74–75.
- 35 Björn 2022, 169.
- 36 Björn 2022, 102–103; 109–110; 112; 130.
- 37 Björn 2022, 130–131; 178.
- 38 Korpio 2011, 71–75; 79.
- 39 Korpio 2011, 80.
- 40 Timo Vihavainen ”Suومتtuminen on kansallamme geeneissä. Martti Valoksen mielestä Venäjän asioita peitellään ja kaunistellaan Suomessa yhä”, *Helsingin Sanomat* 16.12.1998.
- 41 Arto Luukkanen ”Idäntutkimuksen käenpoika”, *Helsingin Sanomat* 1.5.1997.
- 42 Korpio 2011, 81.
- 43 Korpio 2011, 84.
- 44 Neuvostoliiton historiaa eri näkökulmista tutkineet mm. Keijo Korhonen, Tuomo Polvinen, Osmo Jussila, Timo Vihavainen, Antti Kujala, Eino Ketola, Osmo Hyytiä, Kimmo Rentola, Tauno Saarela, Sari Autio-Sarasma, Markku Kangaspuro, Mikko Ylikangas, Erkki Vettenniemi, Jukka Gronow, Jukka Renkama, Arto Luukkanen, Simo Mikkonen, Meri Herrala, Elina Viljanen, Aappo Kähönen, Suvi Kansikas, Saara Matala, Iina Kohonen, Pia Koivunen, Ira Jänis-Isokangas, Mila Oiva, Alekski Mainio ja Silja Pitkänen.
- 45 Björn 2022, 175.
- 46 Korpio 2011, 27.
- 47 Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi Venäjän ja Itä-Euroopan instituutista 1992.
- 48 Instituutista säätiöksi; Venäjän ja Itä-Euroopan instituutin säätiöittämistä valmistelevan työryhmän loppuraportti.

- 49 Korpio 2011, 46.
- 50 Sähköpostikeskustelu Aleksanteri-instituutin varajohtaja Sari Autio-Sarasmon kanssa 28.11.2023 sekä 6.3.2024.
- 51 Sähköpostikeskustelu Karjalan tutkimuslaitoksen johtaja Petri Kahilan kanssa 6.3.2024.
- 52 Korpio 2011, 38–39.
- 53 Luukkanen 2009, 31.
- 54 Kähönen 2011.

Lähteet ja kirjallisuus

Painetut lähteet

Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi Venäjän ja Itä-Euroopan instituutista 1992 https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/he_44+1992.pdf (luettu 3.4.2024).

Instituutista säätöiksi; Venäjän ja Itä-Euroopan instituutin säätöittämistä valmistelevan työryhmän loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2012:23 <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75354/tr23.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (luettu 3.4.2024).

Lehdistö

Luukkanen, Arto (1997): Idäntutkimuksen käenpoika. *Helsingin Sanomat* 1.5.1997.

Vihavainen, Timo (1998): Suomettuminen on kansallamme geneeissä. Martti Valkosen mielestä Venäjän asioita peitellään ja kaunistellaan Suomessa yhä. *Helsingin Sanomat* 16.12.1998.

Sähköpostikeskustelut

Aleksanteri-instituutin varajohtaja Sari Autio-Sarasma 28.11.2023 ja 6.3.2024.

Karjalan tutkimuslaitoksen johtaja Petri Kahila 6.3.2024.

Venäjän historian professori emeritus Timo Vihavainen 3.4.2024.

Tutkimuskirjallisuus

Anderson, Benedict (2020): *Kuvitellut yhteisöt*. Vastapaino, Tampere.

Björn, Ismo (2022): *Viisikymmentä vuotta Karjalan tutkimus(laitos)ta*. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu.

Cohen, Stephen F. (1985): *Rethinking the Soviet Experience. Politics and History Since 1917*. Oxford University Press, New York.

Cohen, Stephen (1999): Russian Studies without Russia. *Post-Soviet Affairs* vol. 15 no. 1, 37–55.

- Engerman, David C. (2009): *Know Your Enemy. The Rise and Fall of American America's Soviet Experts*. Oxford University Press, Oxford.
- Fitzpatrick, Sheila (2000): Russia's Twentieth Century in History and Historiography. *Australian Journal of Politics and History* vol. 46 no. 3, 378–387.
- Hughes, Michael (2000): Bernard Pares, Russian Studies and The Promotion of Anglo-Russian Friendship, 1907–1914. *The Slavonic and East European Review* vol. 78 no. 3, 510–535.
- Juntunen, Alpo (1986): Suomalaiset Venäjän historian yleisesitykset. Teoksessa *Historiallinen Arkisto* 89. Suomen historiallinen seura, Helsinki, 83–116.
- Jussila, Osmo (1969): Suomalais-neuvostoliittolainen historiantutkijoiden seminaari. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1969.
- Jussila, Osmo (1969): Tutkijoita, opettajia, laitoksia. Seminaari Moskovassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1969.
- Kinnunen, Kaisa (1998): Suomi-Neuvostoliitto-seuran historia 1944–1974. Suomi-Venäjä-seura, Helsinki.
- Klinge, Matti (1998): Osmo Jussila omassa ajassaan. Teoksessa Jorma Selovuori (toim.) *...vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa. Osmo Jussilan juh-lakirja*. WSOY, Porvoo.
- Korpio, Tiina (2011): *Ongelmallinen idäntutkimus? Suomalaisen Venäjä-tutkimuksen instituutioiden historiaa toisen maailmansodan jälkeen*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Kähönen, Aappo (2001) Valoa Moskovan arkistoihin. Ennen ja nyt / Historian tietosanomat, Vol 1 Nro 3. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108107>.
- Levin, Moshe (2005): *The Soviet Century*. Verso, London.
- Luukkanen, Arto (2009): *Muutosten Venäjä. Venäjän historia 862–2009*. Edita, Helsinki.
- Mazour, Anatole G. (1937): "Modern Russian Historiography. *Journal of Modern History* vol. 9 no. 2, 169–202.
- Pernaa, Ville (2002): *Tehtävänä Neuvostoliitto: Opetusministeriön Neuvostoliittoinstituutin roolit suomalaisessa politiikassa 1944–1992*. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, Helsinki.
- Rentola, Kimmo (2019): Osmo Jussilan muistokirjoitus. *Academia Scientiarum Fennica*, 139–141. https://www.acadsci.fi/vk/2019/muisto_jussila.pdf (luettu 3.4.2024).